

Osmanlı Modernleşme Döneminde Çüngüş Nahiyesinde Rüşdiye Mektebi

Oktaý BOZAN¹

Atıf/©: Bozan, Oktaý, Osmanlı Modernleşme Döneminde Çüngüş Nahiyesinde Rüşdiye Mektebi, Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi 2021/6 (1), 43-59.

Öz

Osmanlı Devleti'nin geleneksel eğitim kurumları sıbyan mektepleri ve medreselerdir. Bu eğitim kurumları toplumun ve çağın ihtiyaçlarını karşılamayınca XIX. yüzyılın ortalarından itibaren eğitim sisteminde değişikliğe gidilmiştir. Bu kapsamda ibtidâî, rüşdiye ve idâdî gibi eğitim kurumları açılmıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Maden Sancağına bağlı bir nahije olan Çüngüş'te de bir adet rüşdiye mektebi açılmıştır. 1871 yılı ortalarında açılan rüşdiye mektebine Hacı Mustafa Raşid Efendi muallim-i sâni (ikinci öğretmen) olarak atanmıştır. Çüngüş Rüşdiye Mektebi'nin tarihi seyri adeta Mustafa Raşid Efendi'nin hayat hikâyesi ile paralellik arz etmektedir. Zira Mustafa Raşid Efendi yaklaşık 35 yıl Çüngüş Rüşdiye Mektebinde görev yapmıştır. Çok yoğun bir öğrenci potansiyeline sahip olmamasına rağmen Çüngüş Rüşdiye Mektebi varlığını kesintisiz bir şekilde devam ettirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çüngüş, Çüngüş Rüşdiye Mektebi, Mustafa Raşid Efendi, Sıbyan, İbtidâî.

Rusdiye Mektebi in Chungush District During The Ottoman Modernization Period

Citation/©: Bozan, Oktaý, Rusdiye Mektebi in Chungush District During The Ottoman Modernization Period, Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi 2021/6 (1), 43-59.

Abstract

Traditional educational institutions of the Ottoman Empire were primary schools and madrasahs. When these educational institutions do not meet the needs of the society and of the age, since the middle of the 19th century, changes have been made in the education system. In this context, educational institutions such as ibtidâî, rüşdiye and idâdî were opened. In the second half of the 19th century, a junior high school (rüşdiye) was opened in Chungush, a sub-district of the Maden Sanjak. Hacı Mustafa Raşid Efendi was appointed as the second teacher to the school, which was opened in the middle of 1871. The historical course of Chungush High School is almost parallel to the life story of Mustafa Raşid Efendi. Because Mustafa Raşid Efendi worked at Chungush High School for about 35 years. Although it does not have a very intense student potential, Chungush High School continued its existence uninterruptedly.

Keywords: Chungush, Chungush Rüşdiye School, Mustafa Raşid Efendi, Sıbyan, İbtidâî.

¹Doç. Dr. Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, oktaybozan210@gmail.com
Geliş/Received:18.03.2021 **Kabul/Accepted:**06.06.2021

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde temel eğitimin verildiği en eski kurumlar sıbyan mektepleridir. Sıbyan, Arapça bir kelime olup sabî (çocuk) kelimesinin çoğuludur. Sıbyan mektebi, Osmanlı Devleti'nde ilköğretim kurumlarına verilen genel isimdir. Bu mektepler genellikle çocukların ilk tahsillerini gördükleri yerler olduğu için her mahallede bulunmaktaydı. Bu mektepler dârü'ttâ'lim, dârülilm, muallimhâne, mahalle mektebi, taş mektep, mekteb-i ibtidâiyye gibi adlarla da anılmışlardır. Genellikle cami ve mescitlerin yanında yapılan sıbyan mekteplerine öğrenme çağına gelen 4-5 yaşındaki çocuklar başlardı. Sıbyan mektepleri Osmanlı Devleti'nin klasik eğitim kurumları olan medreselerin altındaki eğitim kurumları idi. Bu okulların amacı çocuklara okuma yazmayı, dört işlemi ve dinin gerektirdiği temel bilgileri öğretmektir. Sıbyan mekteplerindeki öğreticiye "muallim", yardımcılara da "kalfa" (halife) denilmekteydi. Bu mekteplerde görev alan muallimler genellikle medresede tahsilini gören ve çoğu zaman cami veya mescitte imamlık veya müezzinlik yapan kişiler olduklarından bunlara ayrıca maaş verilmemiştir. Ayrıca bir hademe (bevab) ve bir mubassır (gözetmen) görev yapardı. 1846'da dört yıllık eğitim veren sıbyan mekteplerinde elifbâ, Kur'an, ilmihal, tecvid, Türkçe, muhtasar "ahlâk-ı memdüha" risâleleri okutuluyor, sülüs ve nesih yazılar öğretiliyordu (Baltacı, 2004: 6-7).

Merkezi bir teşkilâtın ve ortak bir eğitim-öğretim ve idare sisteminden yoksun olup, standart bir eğitim programına ve yeterli araç-gerece sahip olmayan bu mektepler zamanla yetersiz kalmıştır. Çüngüş kasabasında kaç tane sıbyan mektebi olduğu konusunda herhangi bir kayda rastlamadık. Ancak 19 Ağustos 1900 tarihli bir telgrafta Çüngüşlü İbrahim Efendi'nin uhdesinde bir Sıbyan Mektebi'nin olduğu anlaşılmaktadır (BOA, MF. MKT, 531/34, s. 2.). Bu konuya ilişkin bir belgeden anlaşıldığı üzere Çüngüş Cami-i Kebir'de imamlık görevini ifa eden İbrahim Efendi'nin aynı zamanda Sıbyan Mektebi'nin muallimi olduğu görülmektedir. Bu dönemde Çüngüş'te iki camii ve bir mescit bulunmakta idi. Bunlar Cami-i Sûk ve Cami-i Kebir ile Ali Efendi mescidi idi (Öztürk ve Yılmazçelik, 1997:108). Diyarbakır Vilayeti'ne gönderilen 22 Kasım 1902 tarihli bir yazıdan hareketle Çüngüş Cami-i Kebir'de imamlık görevini ifa eden İbrahim Efendi'nin aynı zamanda Sıbyan Mektebi'nin muallimi olduğu görülmektedir (BOA, MF. MKT, 531/34, s. 2.).

Osmanlı Devleti'ndeki klasik eğitim kurumlarından bir diğeri medreselerdir. Medreseler, sıbyan mektebinden sonra orta, lise, yüksekokul ve üniversite eğitimine tekabül eden bir eğitim kurumu özelliği taşımaktaydı (İpşirli, 2003: 327-333). 19 Mayıs 1860 tarihli bir belgede Çüngüş kasabasındaki Cami-i Kebir civarında bir medreseden bahsedilmektedir. Çüngüş kazasındaki bu medresede "*neşr-i ulûm etmek üzere*" mahallinden bir müderris talep iletilmiştir. Bunun üzerine müderrislerden el-Hac Osman Efendi'nin müderris tayini yapılmıştır. Medresede ilim tahsili için talep edilen Hacı Osman Efendi'nin maaşının da vakıftan alacağı belirtilmiştir. Müderrisler genellikle ders verdiği medresenin bağlı olduğu vakıflardan maaşlarını aldıkları dikkate alındığında Çüngüş Medresesinin bir vakfi olduğu anlaşılmaktadır (BOA, MVL, 595/38.). Çüngüş'teki sıbyan mektebi gibi medrese sayısı hakkında da sağlıklı bir bilgiye ulaşamadık. Ancak H. 1293 (1876) tarihli Diyarbakır Salnamesi'ndeki verilere göre Çüngüş kasabasında "*cevâmi, mesâcid ve medâris*" sayısı 9 adettir (İzgoer, 1999: 335). Bu durumda Çüngüş merkezinde iki cami ve bir mescit olduğu dikkate alındığında kasabada altı medrese olduğu düşünülmektedir. Durum böyle olmakla birlikte maalesef bu altı medresenin mahiyeti hakkında yeterli bilgi mevcut değildir.

Osmanlı'da temel eğitim alanında bir taraftan sıbyan mektepleri yeni yöntemlerle eğitim-öğretime devam ederken, Sıbyan mekteplerinin ıslahı için III. Selim Dönemi'nde ferman çıkarılmıştır. Bu fermanla sıbyan mekteplerinin sayısının artırılması ve talebelerin okullara

devamına özen gösterilmesine çalışılmıştır (İstek, 2020: 397). Ancak sıbyan mektepleri ile ilgili en önemli girişim 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile yapılmıştır. 1869 Maarif Nizamnamesi ile sıbyan mekteplerinin ıslahı ve ibtidâilerin açılması kararlaştırılmıştır. Bu kapsamda vilayet, sancak, kaza, nahiye ve köylerdeki sıbyan mektepleri eski usulden yeni usule çevrilerek Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde okullaşmaya büyük önem verilmiş hem sayı hem de nitelik açısından okul sayısı artırılmıştır. Ancak buna rağmen diğer vilayetlerle karşılaştırıldığında Diyarbakır vilayetinde okullaşma oranının çok yetersiz olduğu görülmektedir (Kodaman, 1991: 86). İbtidâi mekteplerin programları elifbâ, Kur'ân-ı Kerim, tecvid, ilmihal, ahlâk, sarf-ı Osmânî, imlâ, kıraat, târîh-i Osmânî, muhtasar coğrafyayı Osmânî, hesap ve hüsn-i hattan oluşmaktaydı (Baltacı, 2004: 6-7). 19. yüzyılın sonlarında yoğun bir şekilde ibtidâi mekteb açılarak Müslüman halk cehaletten kurtarılmaya çalışılmıştır (Kodaman, 1991: 77).

Bu kapsamda Çüngüş kasabasında ibtidâi mekteplerin kurulması ahali tarafından talep edilmiştir. Çüngüş Cami-i Kebir Mahallesi'nde olan Sıbyan Mektebi'nin muallimi olup "itimadname" (diploma) almış olan Çüngüşlü İbrahim Efendi'nin uhdesindeki Sıbyan Mektebi'nde "usul-i cedide üzere" ibtidâi derecesinde tedrisatın yapılması istenmiştir (BOA, MF. MKT, 531/34, s. 2.) Arifi Paşa, 1891 yılında Çüngüş'ü ziyaret ettiğinde Çüngüş'te 5 ibtidâi mektebi olduğunu kaydetmektedir (Öztürk ve Yılmazçelik, 1997: 108). 29 Ağustos 1905 tarihli bir yazıda Çüngüş kasabası Hamidiye İbtidâi Mektebi mualliminin vefat ettiği, bunun üzerine vilayet Darülmuallimin'in mezunlarından Rahmi Efendi'nin tayin edildiği bildirilmiştir (BOA, MF. MKT, 892/16.). 1905 tarihli Diyarbakır Vilayet Salnamesi'nde ise 1905 yılında Hamidiye İbtidâi mektebi mualliminin İbrahim Efendi olduğu görülmektedir (Diyarbakır Salnameleri (1286-1323), Cilt: V, s. 394.).

Diyarbakır Maarif Müdürlüğü'nün 10 Haziran 1908 tarihinde Maarif Nezareti'ne gönderdiği bir yazısında Çüngüş nahiyesi Hamidiye İbtidâi Mektebi muallimi Mehmet Rahmi Efendi'nin Mart 1908 tarihindeki istifa ettiği belirtilmiştir. Bunun yerine Darülmuallimin'den "şehadetnamesi" bulunan Çermikli Mehmet Efendi'nin 100 kuruş maaşla tayin edildiği ilave edilmiştir (BOA, MF. MKT, 1071/50.). H. 1318 (1900-1901) tarihli Diyarbakır Vilayet Salnamesi'nde, Çermik kazasına bağlı olup, daha sonra Çüngüş'e bağlanacak olan, iki köyde de ibtidâi mektebi vardır. Buna göre Midye (Oyuklu) ve Mansuran (Yaygıkonak) köylerinde Hamidiye İbtidâi Mektebi mevcuttur. Midye Hamidiye İbtidâi Mektebi Muallimi Hüseyin Efendi, Mansuran Hamidiye İbtidâi Mektebi Muallimi ise Mehmet Efendi'dir (Diyarbakır Salnameleri (1286-1323), Cilt: V, s.176). Bu dönemde Çüngüş'teki Ermeniler için Amerikan'ın himayesinde bir ibtidâi Protestan mektebi bulunmakta idi (Yıldız, 2014: 302).

Çüngüş Rüşdiye Mektebinin Açılması

Osmanlı Devleti'nin açtığı ilk sivil modern eğitim kurumları rüşdiyelerdir. 1846 yılında Mekâtib-i Umumiye Nezareti'nin kurulmasıyla rüşdiye mekteplerinin geliştirilmesi ve sayısının artırılması hedeflenmiştir. Bu kapsamda 1847 yılında İstanbul'da beş adet rüşdiye mektebi açılmıştır. İstanbul'da rüşdiyeler yaygınlaşınca 1853 yılında padişahın iradesiyle 25 vilayette rüşdiyelerin peyderpey açılması kararlaştırılmıştır. Bundan sonra ise vilayetlerdeki rüşdiye sayısında hızlı bir artış olmuştur. Nitekim 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayımlandığı sırada çeşitli vilayetlerde 87 adet rüşdiye mektebi vardır (Kodaman, 1991: 92). Rüşdiye mekteplerinde talebelere Arapça, Farsça, matematik, coğrafya, imla ve gerekli fen dersleri okutulmuştur. Rüşdiyelerin eğitim süresi dört yıl olduğu halde Dârülmaârif açıldıktan sonra altı yıla çıkarılmış ise de 1863 yılında beş yıla indirilmiştir. 1850 yılında rüşdiyelerin programlarında Arapça ve Farsça dersler azaltılırken, fen, matematik ve coğrafya gibi derslerin oranı artırılmıştır (Yıldız, 2014: 26).

1869 yılına kadar önemli bir artış gösteren rüşdiyeler, 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi gereğince yeni hükümlere tabi olmuştur. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin "Mekâtib-i Rüşdiye" başlığı altında özetle; beş yüz haneden fazla olan her kasabada bir rüşdiye açılması, rüşdiyelerin masraflarının vilayet maarif idaresi sandığından karşılanması, talebe sayısına göre bir veya iki öğretmen ile bir mubassır (gözetmen) ve bir hademe tayin edileceği, öğretim süresinin dört yıl olacağı, Ağustos ayında rüşdiyelerin tatile gireceği, muallim-i evvelin (başöğretmen) 800, muallim-i sâninin (ikinci öğretmen) 500, mubassırın 250 ve hademenin 150 kuruş maaşla istihdam edileceği belirtilmiştir. Bunun yanı sıra rüşdiyelerin ders programı olarak da Mebadi-i ulûm-ı diniye (Din İlimlerine Giriş), Lisan-ı Osmanî Kavâidi, İmla ve İnşa, Tertib-i Cedid üzere Kavâid-i Arabiye ve Farsiye, Tersim-i Hudûd, İlm-i Hesab, Defter Tutmak Usulü, Mebâdi-i Hendese, Tarih-i Umumi ve Tarih-i Osmanî, Coğrafya ve Jimnastik dersleri verilecektir (BOA, İ.MMS, 37/1541.).

Çüngüş nahiyesinde rüşdiye mektebi 1871 yılında kurulmuştur. Nitekim Babıali'ye gönderilen 6 Temmuz 1872 tarihli bir belgede, Çüngüş nahiyesinde inşa edilen rüşdiye mektebine mahallince Hacı Mustafa Raşid Efendi'nin muallim-i sâni, Şeyh Ahmed'in bevvab² olarak seçildiği ifade edilmiştir. Rüşdiye mektebine muallim-i sâni olarak atanan Hacı Mustafa Raşid Efendi, Çüngüş'e bağlı Elyos köyünde doğmuştur. 13 Nisan 1871'de 250 kuruş maaşla Çüngüş Rüşdiye Mektebi'nde muallim-i sâni olarak göreve başlamıştır (BOA, MF. MKT, 931/60.). Ancak Çüngüş ahalisinin isteği, gayreti ve talebi üzerine eğitim öğretime açılan Rüşdiye Mektebinin kısa bir süre sonra kapatılması gündeme gelmiştir. Zira bu süreçte yapılan araştırmaya göre Çüngüş Rüşdiye Mektebi ile ilgili yazılara bakıldığında söz konusu mektebin rüşdiye mektebi şartlarına haiz olmadığı anlaşılmaktadır. Rüşdiye mektebinin olacağı bir kasabanın beş yüz Müslüman hanesi olması Maarif Nizamnamesi ahkâmındandır. Oysa Çüngüş'te 231 Müslüman hanesi bulunduğu sorulan soruya vilayetten gelen cevapta dile getirilmiştir. Şu hâlde orada rüşdiye mektebinin açılması nizamnameye muvafık görülemez. Ancak böyle çaba ve ehemmiyetle meydana getirilmiş bir mektebin kapatılması da uygun olamayacağından "mesarif-i sairesi" ahali tarafından karşılanmak ve rüşdiye mektebinin şimdilik nîm-rüşdiye heyetinde bulundurulmak üzere devamı uygun görülmüştür (BOA, MF. MKT, 1/28.). 17 Temmuz 1873 tarihli bir yazıda; büyük bir çaba ile meydana getirilmiş bir mektebin, İslam hanelerinin iki yüz elliden az olması sebebiyle, kapatılması uygun olamayacağı dile getirilmiştir³.

Bu nedenle birtakım masraflarının da ahali tarafından karşılanması şartıyla rüşdiye mektebinin şimdilik nîm-rüşdiye heyetinde bulundurulması istenmiştir. Sadarete sunulan bir yazıdan da anlaşıldığı üzere her ne kadar Çüngüş'teki Müslüman ahalinin 500 haneden az olması nedeniyle kapatılması gerekirken bu konuda gösterilen çaba ve gayretler neticesinde inşa edilen rüşdiye mektebinin kapatılmasına rıza gösterilmemiştir. Bu aşamada ara bir formül olarak nîm-rüşdiye yani yarı rüşdiye mektebi olarak isimlendirilerek devamı yönünde karar verilmiştir. Çüngüş ahali de okulun kapanmaması için rüşdiye mektebinin sair masraflarını karşılamasını kabullenmiştir. Böylece bu kapsamda 1872 Temmuz ayı ortasından itibaren Mustafa Efendi'ye 150 kuruş maaş tahsisi kabul edilmiştir (BOA, MF. MKT, 2/75.). 17 Temmuz 1872 tarihli bu yazıda aynı durumun Diyarbekir Vilayeti'ne bağlı Hani nahiyesi için de geçerli olduğu belirtildikten sonra bunun da nîm-rüşdiye kabul edilmesi gerektiği bildirilmiştir (BOA, MF. MKT, 2/130.). Osmanlı Devleti, eğitim öğretim meselesini planlı bir şekilde ele almaya, yenilikler yapmaya ve ülke genelinde mektepleri yaygınlaştırmaya çalışırken malî sıkıntılarla baş edebilmek

²1894-1903 yılları arasında Ali Efendi, 1905 yılında ise Şevket Ağa bu görevi yapmaktadır. Yıldız, 2014: 148

³Bu dönemde Müslümanların hane sayısı 500'ün altında olmasına rağmen nahie merkezindeki Ermeni hane sayısı rüşdiye mektebi açılmasına imkân tanımakta idi. Ancak bu süreçte Ermeniler için herhangi bir rüşdiye mektebi olup olmadığına dair herhangi bir kayda ulaşamadık.

için farklı çözümler üretmiştir. Rüşdiye mekteplerinin ahalinin eğitimi konusunda ne kadar önemli olduğunun ve ahalinin pek çok yerde bu mekteplerin açılması konusundaki isteğinin farkında olan Bâbîâli, bu talepleri karşılayabilmek için nısf-ı rüşdiye ya da nım rüşdiye adı verilen bir uygulamayı hayata geçirerek daha fazla yerde rüşdiye mektebi açılmasını sağlamayı amaçlamıştır. Zira burada görevlendirilecek muallim-i sâniler daha düşük maaşla, mahallince seçilecek kişiler olacaktır (Altınova, 2010: 196).

Hani ve Çüngüş rüşdiyesine gönderilen kitap ve risalenin miktarına bakıldığında her kitaptan yirmi adet gönderildiği anlaşılmaktadır. Gönderilen kitapların isimleri şöyledir: Emsile, Bina, Maksud, Avamil, Talim-i Farisi, Kavaid-i Farisi, Derikta, Vezaif-i Etfal, Medhal-i Kavaid, Mi'yarü'l-Kelam, Risale-i Hesab, Mebâdi-i Coğrafya (BOA, MF. MKT, 2/130.). Rüşdiye öğretmenleri tarafından yapılan imtihanların sonuçları Maarif Nezareti'nce gönderilen örnek imtihan cetvelleri doğrultusunda yazılıp, İstanbul'a gönderilmekteydi. Nitekim 20 Mayıs 1873 tarihli bir belgede Çüngüş Rüşdiye Mektebi mualliminin de imtihan cetvellerini gönderdiğini kanıtlamaktadır (BOA, MF. İBT, 3/45.). Bu kapsamda öğrencilerin devam-devamsızlıkları da düzenli bir şekilde tanzim edilerek rapor edilmiştir. Nitekim 22 Aralık 1902 tarihli bir yazı ile Çüngüş Rüşdiye Mektebi'nin üç aylık devam çizelgesi de Maarif Nezaretine gönderilmiştir (BOA, MF. İBT, 129/26.).

26 Kasım 1874 tarihinde Bâbîâli'ye gönderilen bir tezkirede, Çüngüş Rüşdiye Mektebi'nin açılışında masraflar tahsis edilmemiş olduğundan 1874 senesi Maarif bütçesinin 5. bölümünün 7. maddesinde yazılan tertibattan aylık bin kuruş masraf tahsisinin vilayetten gönderilen yazı üzerine Maarif Meclisi'nde müzakere edildiği, “*muvafık-ı emr-i irade*” buyrulduğu takdirde Maliye Nezareti'ne gerekli talimat verilmesi istenmiştir (BOA, MF. MKT, 21/118.). Maarif Nezareti'nin bu önerisinin onaylandığı anlaşılmaktadır. Nitekim Diyarbakır Vilayeti'ne gönderilen 14 Aralık 1874 tarihli bir yazıda, Çüngüş Rüşdiye Mektebi için 1000 kuruş “*masarif-i müteferrika*” (muhtelif masraflar) için tahsis edildiği belirtilmiştir (BOA, MF. MKT, 22/123.).

Rüşdiye Mektebi öğrencileri için gerekli kitap ve risaleler Maarif Nezareti tarafından gönderilmekte idi. 26 Haziran 1875 tarihinde Diyarbakır Vilayeti'ne gönderilen yazıda; Çüngüş nahiyesi Rüşdiye Mektebinin öğrencileri için gerekli olan kitap ve risale ile jurnal evraklarının gönderildiği belirtilmiştir (BOA, MF. MKT, 29/81.). H. 1301 (1883-1884) tarihli Diyarbakır Vilayet Salnamesi'nde Siverek, Eğil, Çermik, Ergani ve Çüngüş'te birer rüşdiye mektebi vardır Diyarbakır Salnameleri (1286-1323), Cilt:III, s. 246.). H. 1302 (1884-1885) tarihli Diyarbakır Vilayet Salnamesi'nde ise Çüngüş Rüşdiye Mektebi Muallim-i Sâni Mustafa Efendi olup, öğrenci sayısı 25 olarak verilmiştir (Diyarbakır Salnameleri (1286-1323), Cilt: III, s. 344.).

Çüngüş Rüşdiye Mektebi, kurulduğundan itibaren “muallim-i sâni” sıfatı ile görevlendirilen Mustafa Raşid Efendi hakkında bir şikâyetin olduğu görülmektedir. Çüngüşlü Mehmet tarafından Maarif Nezareti'ne gönderilen 22 Eylül 1888 tarihli bir dilekçede, Çüngüş Rüşdiye Muallimi Mustafa Raşid Efendi'nin mektebi tatil ettiği ve çocukları okutmayıp bahçelerde sefasında olduğu iddia edilmiştir. Bunun yanı sıra Mustafa Efendi'nin bazen naip vekâletinde bulunduğu, bazen de memuriyet tahsili için geçen sene Diyarbakır'da hayli bulunduğu, böylece çocukların eğitimden mahrum kaldığından bahsedilerek Mustafa Raşid Efendi'nin değiştirilerek uygun birisinin atanması talep edilmiştir (BOA, MF. MKT, 101/76, s.1.). Mehmet adlı kişinin bu şikâyet dilekçesi üzerine Mamuretülaziz Vilayeti'ne gönderilen yazıda, Mustafa Efendi hakkındaki şikâyetler doğru ise bunun “*tecviz olunmayacağından*” durumun araştırılarak elde edilecek neticeye göre gereğinin yapılması gerektiği istenmiştir (BOA, MF. MKT, 101/76, s. 2.). Bu konudaki şikâyetin esaslı bir dayanağa sahip olmadığı ve bu nedenle herhangi bir işlem yapılmadığı anlaşılmaktadır. Ancak bir süre sonra muallim-i sâni statüsünde olan kişilerin yerine muallim-i evvellerin atanması yönünde Maarif Nezaretinin çalışması olduğu görülmektedir.

Rüşdiye Mektebi'nin Çüngüş'ün neresinde olduğu hakkında arşiv belgelerinde herhangi bir kayda rastlamadık. Arifi Paşa, Çüngüş'e geldiğinde 13 Mayıs 1891 günü Çüngüş Rüşdiye Mektebine uğramıştır. Ancak Arifi Paşa'nın "Rüşdiye Mektebi'nden sonra Ali Efendi Mescidi ziyaret edildi" ifadesinden hareketle Rüşdiye Mektebi'nin Ali Efendi Mescidi'ne yakın olduğu söylenebilir. Arifi Paşa, mektebin öğrencilerinin "zeki" olduğunu ilave etmektedir (Öztürk ve Yılmazçelik, 1997: 108). Diyarbakır Valisi Enis Paşa'nın 25 Şubat 1896 tarihli telgrafında Çüngüş Rüşdiye Mektebi hakkında bilgi verilmiştir. Maarif Nezareti'ne gönderilen telgrafta Çüngüş Rüşdiye Mektebi'de 25 öğrencinin olduğu görülmektedir. Bu süreçte bir muallim-i evvelin maaşının dört yüz kuruş, muallim-i sâninin maaşının da bunun yarısı olduğu anlaşılmaktadır. Bu konudaki yazışmalardan anlaşıldığı üzere bu dönemde Çüngüş Rüşdiye Mektebi'nde 25, Çermik Rüşdiye Mektebi'nde ise 35 öğrencinin olduğu kaydedilmiştir (BOA, MF. MKT, 319/59, s.2.).

Bu arada Rüşdiye Mektebi'nin onarıma ihtiyaç duyduğu yazışmalardan anlaşılmaktadır. Nitekim Çüngüş nahiy müdürü ve altı aza tarafından tanzim edilen 11 Ocak 1895 tarihli yazıda; Çüngüş Rüşdiye Mektebi muallimi Mustafa Raşid Efendi tarafından verilip takdim edilen müzekerede Rüşdiye Mektebi'nin intizamı için lüzum görülen tamirat için gerekli masrafın keşif memurlarına arz edilmesi istirham edilmiştir. Çüngüş nahiyesinden Diyarbakır Vilayeti Maarif Müdürlüğüne gönderilen müzekerede Rüşdiye Mektebi'nin lüzum görülen tamirat bedelinin Maarif Nezareti tarafından gönderilmesi talep edilmiştir (BOA, MF. MKT, 262/36, s. 5.). Ancak bu konudaki bir belgede "*bu misüllü tamiratın ashab-ı hamiyet tarafından ianeten icrası emsaliye sabit ise de fevkalade olarak meblağı mezburun sarfi lüzumunun Maarif Nezareti'nden istizan buyrulması*" istenmiştir (BOA, MF. MKT, 262/36, s. 6.).

Diyarbakır Maarif Müdürlüğüne gönderilen 16 Mayıs 1895 tarihli bir tezkirede Rüşdiye Mektebi'nin onarımı ile ilgili karara değinilmiştir. Rüşdiye Mektebi'nin tamiri için gönderilen keşif evrakı gereğince sarf edilmesi gereken 1235 kuruşun iane (yardım) yoluyla tedariki mümkün olamayacağı beyan edilmiştir. Konuya ilişkin 25 Ocak 1896 tarihli şukkanın Maarif Meclisi'nde değerlendirildiği, buna göre mahallince tedariki mümkün olamayan inşaat malzemelerine sarf olunmak üzere söz konusu meblağın üçte biri olan 411.5 kuruşun hisse-i ianeden ödenmesi ve diğer malzemelerin de mahallince tedarikiyle rüşdiye mektebinin tamir edilmesi istenmiştir (BOA, MF. MKT, 262/36, s. 3.).

Rüşdiye Mektebinin Muallim-i Evvelliğe Dönüştürülmesi

Açıldığı günden itibaren muallim-i sâni tarafından idare edilen Çüngüş Rüşdiye Mektebi'nin 1897 yılında muallimi evvelliğe dönüştürüldüğü görülmektedir. Muallim-i evvelliğe atanmak için Darulmuallimîn mezunu olmak gerekiyordu. 1874 yılında İstanbul Darulmuallimîni adı altında sıbyan, rüşdiye ve idadi şubelerini ihtiva eden bir muallim mektebi açılmıştı. Bu mektebin öğretim süresi sıbyan şubesinde iki, rüşdiye ve idadi şubelerinde ise üç yıl olarak düzenlenmişti (İhsanoğlu, 1998: 311).

Bu durumda Darulmuallimîn mezunu olmayan Mustafa Raşid Efendi'nin görevi fiilen sonra erecekti. Bunun üzerine 27 yıldan beri Çüngüş Rüşdiye Mektebi'nde görev yapan Mustafa Raşid Efendi'nin yerine bir muallim-i evvelin atanması gündeme gelmiştir. Bu durum Mustafa Raşid Efendi'nin ve onu takdir eden Çüngüş ahalisinin hoşuna gitmemiştir. Bu gelişme üzerine Mustafa Raşid Efendi'nin görevinin başında kalma mücadelesi başlayacaktır. Nitekim Mustafa Raşid Efendi, Diyarbakır Valisine gönderdiği 16 Temmuz 1897 tarihli şikâyet arzuhalinde özetle sunuları aktarmaktadır:

Diyarbakır merkezinde on iki sene ilim tahsil ettim. Müftü Hacı Ahmet Hilmi Efendi'den icazet aldım. 1871 senesi nisan ayı ortalarında 330 kuruş maaşla Çüngüş Rüşdiye Mektebi'ne tayin

olundum. On ay kadar hizmet ettikten sonra Maliye Nezareti'nin kabul etmemesi nedeniyle almış olduğum maaş geri alındı. 1872 senesi Haziran ayında Rüşdiye Mektebi "*nîm ittihazıyla*" 140 kuruş maaşla; 1888 Aralık'ında 250 kuruş maaşla muallim-i sâni olarak, bu ana kadar 27 sene aralıksız "*bila fasıla ve bila vukuat*" Rüşdiye Mektebi'nde layıkıyla görev yaptım. Bugüne kadar yaptıklarım nedeniyle mükâfat beklerken, yapılan yeni düzenleme gereğince Rüşdiye Mektebi üçüncü sınıf olarak kabul edilmiştir. Buna göre Rüşdiye Mektebine muallimi evvel tayin edileceği belirtilmiştir. Bunca müddet yaptığım hizmete karşı mükâfat beklerken bu durumda ailem ve çocuklarım perişan olacaktır. Büsbütün mahrumiyetle perişan bir halde kalacağımdan, ya mevcut haliyle göreve devam etmem veya muallim-i evvel görevine atanmamı arzu ederim (BOA, MF. MKT, 368/24, s. 1.).

Mustafa Raşid Efendi'nin bu talebinin Çüngüş nahiyesi tarafından da talep edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Çüngüş nahiye meclisi, cami imamı, ulema, eşraf ve köy muhtarlarının da içerisinde olduğu 39 kişinin imzasının olduğu bir arzualde eğitimin önemi vurgulandıktan sonra Mustafa Raşid Efendi'nin hizmetleri anlatılmış ve böylece onun görevinin başında kalması talep edilmiştir. "*Pişgah-ı sami-i cenab-ı vilayet-penahiye*" başlığı altında Diyarbakır Vilayeti'ne gönderilen dilekçede özetle şu ifadelerle yer verilmiştir:

Çüngüş kasabamız, sahip olduğu konum nedeniyle ahalimizin maarif alanındaki vaziyeti hakikaten çok yetersizdi. Osmanlı memleketlerinin en uzak köşelerinde bile mekteplerin açılması üzerine Osmanlı tebaası "*envar-ı füyuzata*" nail oldu. Bu nedenle kasabamızda da bir rüşdiye mektebi açıldı. Bu mektebin muallim-i sâni olan Hacı Mustafa Raşid Efendi, atandığı günden beri aralıksız ve başarılı bir şekilde mektebin gelişmesine hizmet etmekte idi. 1871 senesinden beri 27 sene gün be gün mektebi ilerletmiş ve hiçbir talebesiyle sorun yaşamamıştır. Mektep gittikçe terakki etmiştir. Bu sene otuz talebenin bulunduğu imtihanlarda büyük başarı gösterilmiştir. Hacı Mustafa Raşid Efendi, mektepteki maharetinin yanı sıra tüm ahali ile de iyi ilişkiler içerisinde. Ahaliyi iyiliğe sevk etmeye çalışmakla birlikte aynı zamanda çevredeki kabileler arasındaki kırgınlıkların da giderilmesinde etkili olmaktadır. Şimdiye kadar maarifin "*tamim ve intişarı*" hakkında gösterdiği ehemmiyet ve gayret sayesinde kasabamız ve civar köylerimizdeki öğrenciler istidadı nispetinde istifade etmektedirler (BOA, MF. MKT, 368/24, s. 2.).

Mustafa Raşid Efendi'nin görevinin başında kalması için vermiş olduğu dilekçe ve akabinde nahiyeden gelen yoğun talep Diyarbakır Valisi Mehmet Halid Bey tarafından dikkate alınarak, vaziyet Maarif Nezareti'ne iletilmiştir. Mustafa Raşid Efendi'nin yine muallim-i sâni olarak Çüngüş Rüşdiye Mektebi'nde kalmasına müsaade edilmesi talep edilmiştir. 2 Ağustos 1897 tarihli telgrafta; 27 sene aralıksız Çüngüş kasabasındaki Rüşdiye Mektebi'nde muallim-i sâni olarak görev yapan ve bu süre içerisinde "*hüsn-i ifayı vazifeye cehd ü gayret*" eden Mustafa Raşid Efendi'nin muallimlik maaşıyla maişetini temin etmekte iken yeni düzenleme gereğince muallim-i evvelin göreve başladığında kendisinin büsbütün açıkta kalacağı, böylece ailesiyle mağdur ve perişan olacağı dile getirilmiştir. Muallim Mustafa Raşid Efendi'nin 27 senelik bir süre "*haiz-i iktidar*" olduğuna dikkat çekilerek Çüngüş Rüşdiye Mektebi muallim-i evvelin tayini ile kendisinin büsbütün açıkta bırakılmasının uygun olamayacağından eskiden olduğu gibi Çüngüş Rüşdiye Mektebi'nin muallim-i sâni statüsünde kalması yinelenmiştir. Halid Bey, bunun kabul edilmesi halinde hem Mustafa Raşid Efendi'nin mağdur olmaktan kurtulmuş olacağını hem de muallim-i evvelin maaşının farkının rüşdiye mekteplerinden büsbütün mahrum olan bazı kaza merkezlerinde açılması gereken rüşdiye mekteplerinden birinin ihtiyacını karşılamakta kullanılacağını dile getirmiştir (BOA, MF. MKT, 368/24, s. 3.). Mustafa Raşid Efendi ile Çüngüş nahiyesi önde gelenlerinin ve Diyarbakır Valisi Halid Bey'in talebi kabul görmüş olmalıdır. Zira 1906 yılına kadar bu konu bir daha gündeme gelmemiş ve Mustafa Raşid Efendi görevinin başında bırakılmıştır.

Mustafa Raşid Efendi'nin Hat Muallimliğine Tayini

1900'lü yıllarda taşradaki rüşdiye mekteplerinde hat muallimliğinin önemsendiği ve bu ders için de muallimler tayin edildiği görülmektedir. Özel bir meziyet ve eğitim gerektiren hat muallimliği için muallim temininde sıkıntı çekildiği anlaşılmaktadır. Diyarbakır Maarif Müdürlüğü'nün bu konuya dair Maarif Nezareti'ne gönderdiği 18 Mart 1903 tarihli telgrafta bu durumu görmek mümkündür. Çüngüş Rüşdiye Mektebi'nde hat muallimliği için ilk önce Hacı Mustafa Raşid Efendi, Maarif Müdürlüğü tarafından seçilir ve el yazısı (hatt-ı desti) ile talep yazısı Maarif Nezareti'ne gönderilir.

Maarif Nezareti, Mustafa Raşid Efendi'nin yazısının uygun olmadığını, bu nedenle yazısı güzel olan başka birisinin seçilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine hat muallimliğine talip olanların hat numuneleri yine Maarif Müdürlüğü tarafından Maarif Nezareti'ne iletilmiştir. Bu süreçte Mustafa Raşid Efendi tarafından vilayete verilen bir şikâyet dilekçesinde hat muallimliği için önerilen Yasin Efendi'nin el yazısı örneğinin ona ait olmadığını ileri sürmüştür. Bunun üzerine hat muallimliğine müracaat eden kişiler Maarif Müdürlüğüne çağrılarak yazı örnekleri yazdırılmıştır. Bunlar içerisinde Mustafa Raşid Efendi'nin yazısı diğer kişilerin yazılarına tercih edilmiştir. Böylece Mustafa Raşid Efendi'nin hat muallimliğine tayini ile asaletinin tasdik edilmesi Maarif Nezareti'ne iletilmiştir (BOA, MF. MKT, 637/24; BOA, MF. MKT, 931/60.).

Buna rağmen Çüngüş Rüşdiye Mektebi'nde hat muallimliğinin sağlıklı icra edilmediği anlaşılmaktadır. Zira Mustafa Raşid Efendi'nin yazısının iyi olmadığı yönündeki şikâyetler üzerine Şubat 1903'den itibaren bu ders Mustafa Raşid Efendi'nin üzerinden alınır. Bu defa hat muallimliği Maden Mutasarrıflığı tarafından Çüngüşlü Molla İbrahim adında birisine 85 kuruş maaşla vekâleten verilir (BOA, MF. MKT, 531/34, s. 2.). İbrahim Efendi, dilekçesinde Tanzimat'ın ilânından sonra II. Mahmut devrinin (1808-1839) son zamanlarında açılan rüşdiye mekteplerine öğretmen yetiştirmek amacıyla 16 Mart 1848'de İstanbul'un Fatih semtinde açılan Dârülmualimîn diğer bir ifade ile öğretmen okulundan diploma almış olduğunu ve aynı zamanda güzel yazı yazma hususunda da imtihanlara girdiğini ve başarılı olduğunu belirtmiştir. Ancak İbrahim Efendi'nin sahip olduğu evrakların Maarif Dairesi tarafından onaylanmamış olması ve Cami-i Kebir'deki imamlık görevi gerekçe gösterilerek Rüşdiye Mektebi yazı muallimliği kabul edilmemiştir. Böylece Molla İbrahim Efendi birkaç ay gibi kısa bir süre kadar hat muallimliği derslerini sürdürmüştür (BOA, MF. MKT, 892/16.).

Molla İbrahim Efendi'den sonra 1 Eylül 1903 tarihinden itibaren Mutasarrıflık tarafından hat muallimliği Polis Hüsnü Efendi'ye verilmiştir. Daha sonra Polis Hüsnü Efendi başka bir yere atanınca da bu ders iki ay açıkta kalmıştır. Çüngüş'te ikamet eden memurdan bu dersi verebilecek kimsenin olmaması üzerine mecburen tekrar Mustafa Raşid Efendi'nin hat dersini vermesi zarureti hâsıl olur. Maarif Nezareti'ne gönderilen telgrafta, Aralık 1903 tarihinden itibaren vekâleten yarım maaşla yine Rüşdiye Mektebi muallimi Mustafa Raşid Efendi'ye verildiği belirtilmiştir (BOA, MF. MKT, 789/5; BOA, MF. MKT, 531/34, s. 2.).

Çüngüş Rüşdiye Mektebine Muallim-i Evvel Atanması

Mustafa Raşid Efendi'nin yerinde kalma talebi 1897 tarihinde dile getirilmişti. Ancak bu konudaki talep ve yazışmalar nedeniyle Çüngüş Rüşdiye Mektebi'ne muallim-i evvel atanması ertelenmiş ve Mustafa Raşid Efendi yerinde bırakılmıştı. 1906 yılından itibaren bu konu yeniden gündeme gelmiştir. Zira Mustafa Raşid Efendi'nin yerine Ali Efendi isminde birisinin Çüngüş Rüşdiye Mektebi'ne muallim-i evvel olarak atandığı anlaşılmaktadır. 21 Kasım 1906 tarihli yazıya göre; Mustafa Raşid Efendi'nin yerine 500 kuruş maaşla muallim-i evvel atanmıştır. Söz konusu yazıda, bu gibi muallimi sânilerin (Mustafa Raşid Efendi) idaresindeki rüşdiyelerdeki muallimlerin

bazı derslere vukufiyeti olmadığı, dolayısıyla sağlıklı bir eğitim icra edilemediği vurgulanmıştır. Bu nedenle Darulmuallimîn yani Öğretmen Okulu mezunlarının gönderilmesine ihtiyaç duyulduğu, dolayısı ile Ali Efendi'nin de Çüngüş Rüşdiye Mektebi'ne atandığı ifade edilmiştir. Yazının sonunda ise açıkta kalan Mustafa Raşid Efendi'nin vilayet dâhilinde açılacak muallim-i sânilik veya muallimliği ikiye ayrılmış mekteplerin muallimliklerinde istihdam edilmesi istenmiştir (BOA, MF. MKT, 968/21.).

Bu süreçte Mustafa Raşid Efendi'nin kayrılması yönünde çok sayıda arzuhal, vilayet ve nezarete gönderilmiştir. Diyarbakır Valisi, bu konuda Maarif Nezareti'ne gönderdiği bir yazıda; Çüngüş Rüşdiyesi eski muallimi olarak ifade edilen Mustafa Raşid Efendi'nin kayrılması yönündeki Çüngüş ahalisi tarafından gönderilen bir arzuhale değinmiştir. Buradan hareketle Mustafa Raşid Efendi'nin görev talebinde bulunduğu ve Çüngüş ahalisinin de halen daha Mustafa Raşid Efendi'nin görevine dönmesi yönünde ısrarcı olduğu anlaşılmaktadır. Diyarbakır Valisi, bu talepler karşısında şimdilik münhal bir yer olmadığından Mustafa Raşid Efendi'nin ileride açılacak bir muallim-i sânilige tayininin kararlaştırıldığını belirtmiştir (BOA, MF. MKT, 1009/12, s. 1.).

Şikâyetlerini Diyarbakır Valiliğine ileten Çüngüş ahalisinin aynı zamanda doğrudan Maarif Nezaretine de taleplerini ilettikleri görülmektedir. Çüngüş'ten Maarif-i Umumiye Nezareti'ne gönderilen 5 Mayıs 1907 tarihli arzuhalde Mustafa Raşid Efendi'nin Çüngüş'teki başarılı hizmetlerine vurgu yapılarak görevine iadesi istenmiştir. Bu dilekçede Çüngüş ve bağlı köylerden kırk beş kişinin imzası bulunmaktadır. Avut, Salvaz, Mansuran, Elyos ve Kündeci köylerinin önde gelen şahsiyetlerinin yanı sıra Çüngüş Cami-i Kebir imamı, Çüngüş belediyesi eski başkanı ve çok sayıda önde gelen kişinin imzası bulunmaktadır. Mustafa Raşid Efendi'nin ayrılmasından sonra maruz kalınan vaziyet özetle şöyle ifade edilmiştir:

Mustafa Raşid Efendi, Çüngüş kasabamızda 36 seneden beri kasaba ve köylerdeki Müslüman çocuklarına ulûm ve fûnûn programı ile farklı hatlar konusunda da hakikaten eğitim vermiştir. Ahlakında olan güzel davranışlar ve kişiliği ile görevine devam eden Mustafa Raşid Efendi böylece ahalinin hoşnutluğunu kazanıp memleketimizi “*mekteb-i edeb şekline ifrag*” ederek ahalinin tamamını kendisine ısındırmıştır. Bu mukaddes vazife ile yaşlanmış olup mükâfat beklerken, Maarif Nezareti'nden yerine başkanının tayin edilmesi tüm ahalinin mazhar olduğu nimet ve adaletten mahrumiyetine neden olmuştur. Bundan böyle kalan ömürlerimizi “*ezdiyad-ı şan ve şevket-i padişahiye hasr etmek üzere*” ifasının istirhamını talep ediyoruz. Eskiden çevre köylerden bölük bölük mektebe talebe gelirken şu anda onların tamamı çil yavrusu gibi perişan ve bu nimetten mahrum kalmıştır. En aşağı bir memuriyet ve mesleğe devamla hizmet edenler açıkta bırakılıyor. Ömrünün büyük bir kısmını “*neşr-i ulûm ve maarife hasr*” eden Mustafa Raşid Efendi böylece güzel ahlak ve terbiyeye sahip hayli talebe yetiştirmiştir. Hâlihazırda yaşlanmış olan Çüngüş Rüşdiye Mektebi eski muallimi Hacı Mustafa Raşid Efendi'nin her nasılsa “*ahval-i hakikiyesi*” araştırılmadan görevden alınmıştır. Diyarbakır Vilayeti Maarif Müdürlüğü'nden görülen lüzum üzerine bundan on ay önce Maarif Nezareti'nden yapılan uygulama üzerine Mustafa Raşid Efendi açıkta bırakılarak yerine muallim-i evvel ünvanıyla başkası tayin olmuştur. Kendisinin de muallim-i evvelliğe talebi halinde imtihan için İstanbul'a gitmesi veyahut vilayette açılacak bir muallim-i sânilige tayini Maarif Nezareti'nden bildirilmiştir. Ancak Mustafa Raşid Efendi'nin yolculuğa ve yol masraflarına bedeni ve malî gücü müsaade etmeyecektir. Bu nedenle Mustafa Raşid Efendi'nin mağduriyetine meydan verilmemesi için Rüşdiye Mektebi ikiye ayrılarak birisine ataması yapılabilir (BOA, MF. MKT, 1010/57, s. 1.).

Çüngüş'ten Diyarbakır Vilayeti'ne ve Maarif Nezareti'ne gönderilen yazılarda Mustafa Raşid Efendi'nin görevinde kalması talep edilirken öte yandan muallim-i evvel Ali Efendi'nin “*ahlaksız ve görevine lakayt*” biri olduğu iddia edilerek görevden alınması istenmiştir Diyarbakır Valisi, Çüngüş ahalisinin şikâyet, teklif ve önerilerini Maarif Nezareti'ne iletmiştir. Söz konusu

yazının girişinde Çüngüş Rüşdiye Mektebi muallimliğinde iken Darulmuallimîn mezunlarından Ali Efendi'nin tayin edilmesi nedeniyle açıkta kalan Mustafa Raşid Efendi'nin kendisini eğitime aday olan kişilerden olması nedeniyle mağduriyetinden duyulan rahatsızlığa değinilmiştir. Bu arada ahlaksız ve devamsız olduğu iddia edilen Ali Efendi'nin başka bir kazaya verilmesi ve açık kalacak olan Çüngüş muallim-i evvelliğinin de ikiye ayrılarak muallimliklerden birine Mustafa Raşid Efendi'nin tayin edilmesi istirham edilmiştir. Ancak Maarif Nezareti'nin 12 Haziran 1907 tarihli cevabî yazısında tekliflerin uygun görülmediği görülmektedir. Söz konusu yazıda Mustafa Raşid Efendi'nin memuriyetine iade edilmesine dair evvelce de yapılan taleplere dikkat çekilmiştir. Diyarbakır Vilayeti dâhilinde ehil olmayan muallim-i evvelerin vekillerinin elinde bulunan tüm Rüşdiye mekteplerinde tedrisattan talebenin istifadelerinin pek yetersiz kaldığı, bu nedenle buralara mecburen Darulmuallimîn rüşdiye mezunlarından münasiplerinin tayinin yapıldığı belirtilmiştir. Bu arada yine de kayrılması talep edilen Mustafa Raşid Efendi'nin hizmetinin dikkate alınarak imtihan için İstanbul'a gelmesinin mahalline yazıldığı fakat yolun uzaklığı nedeniyle Mustafa Raşid Efendi'nin gelemeceğinin belirtildiği belirtilmiştir. Şu aşamada Çüngüş Rüşdiye Mektebi'nde bulunan Ali Efendi'nin hizmet etmekte iken oradan kaldırılmasının “*adalet ve kanuna uygun*” olmadığı açıkça ifade edilmiştir. Maarif Nezareti, yine de Mustafa Raşid Efendi'nin Diyarbakır'da idadi muallimlerinden oluşturulacak bir heyet huzurunda muallim-i evvelik imtihanına girmesini önermiştir. Bu da olmadığı takdirde Diyarbakır'da açılacak muallim-i sânilik veyahut diğer bir muallimliğe atanması gerektiği bildirilmiştir (BOA, MF. MKT, 1010/57, s. 2.).

Mustafa Raşid Efendi'nin göreve iadesi yönünde talepler devam etmiştir. Bu konuda dilekçenin birisinde Çüngüş Rüşdiye Mektebi'ne atanan Ali Efendi aleyhinde ithamlarda bulunulmuştur. Çüngüş ahalisi namına Ömer ve Ali adındaki kişiler tarafından Maarif Nezareti'ne gönderilen arzuhalde “*otuz beş senelik muallimimizin mağduriyeti adalet-i seniyeye mugayirdir, merhamet buyrulması*” denilerek Mustafa Raşid Efendi'nin mağduriyetinin giderilmesi talep edilmiştir. Maarif Nezareti, 3 Nisan 1907 tarihli yazısında Çüngüş Rüşdiye Mektebi muallimi Ali Efendi'nin “*kötü ahlak ve devamsızlığından*” bahseden yazıdaki iddiaların araştırılarak bilgi verilmesini vilayetten istemiştir. Diyarbakır Valisi Fehmi Bey, 25 Temmuz 1907 tarihli cevabî yazısında “*ahali-i mahalliye namına*” Ömer ve Ali imzasıyla müşterek olarak nezarete gönderilen yazıdaki iddiaların tahkik edildiğini, dilekçede imzası olan kişilerin müstear isim olduğu gibi şikâyetin de esassız olduğunu belirtmiştir (BOA, MF. MKT, 931/60.).

Mustafa Raşid Efendi'nin İmtihana Alınması

Çüngüş Rüşdiye Mektebi'ne Ali Efendi'nin atanması üzerine Mustafa Raşid Efendi ısrarla görevinde kalmasını talep etmişti. Çüngüş ahalisi ve bazı yetkililer de bu meyanda Maarif Nezaretine önerilerde bulunmuştu. Bu konudaki ısrarlı talepler üzerine Mustafa Raşid Efendi'nin istihdam edilebilmesi için muallim-i evvelik imtihanına alınması kararlaştırılmıştır. Nitekim 15 Haziran 1906 tarihli bir yazıda; Çüngüş Rüşdiyesi'ne Ali Efendi'nin tayin edilmesi ile açıkta kalan Mustafa Raşid Efendi'nin yeni bir göreve tayin edilebilmesi için imtihana girmesi gerektiği bildirilmişti. Yine 10 Eylül 1906 tarihli bir yazıda, Mustafa Raşid Efendi'nin bir muallim-i evvelliğe tayini için behemehâl Maarif Meclisi tarafından imtihan yapılması istenmişti. Yapılacak imtihanda talep edilen ehliyet ispat edildiği takdirde Mustafa Raşid Efendi'nin muallim-i evvel olarak atanacağı belirtilmiştir. Ancak Mustafa Raşid Efendi, Maarif Nezareti'ne gönderdiği dilekçesinde imtihan için İstanbul'a gelmesi gerektiğine değindikten sonra yolun uzaklığı ve yaşlılığı nedeniyle buna gücünün yetmeyeceğini, bu nedenle imtihanın vilayette yapılmasını talep etmiştir. Mustafa Raşid Efendi'nin bu talebi Maarif Nezareti tarafından değerlendirilerek uygun görülmüştür. Bunun üzerine Diyarbakır Maarif Müdürlüğü bir komisyon kurarak Mustafa Raşid

Efendi'yi imtihana almıştır. İmtihan komisyonunda Müftü Efendi, idadi mektebi müdürü, idadi ve rüşdiye mektebi muallimlerinden birer kişi ile bir muhasebe memuru yer almıştır (BOA, MF. MKT, 931/60.).

15 Kasım 1907 tarihli bir yazıda Mustafa Raşid Efendi'nin imtihan evraklarının Maarif Nezareti'ne gönderdiği bildirilmiştir (BOA, MF. MKT, 1029/77, s. 1.). Mustafa Raşid Efendi'nin imtihan evraklarının tetkik edilmesi için oluşturulan üç kişilik komisyon, yapmış olduğu tetkikte imtihan evraklarını uygun ve dikkate değer bulmuştur (BOA, MF. MKT, 1029/77, s. 2.). Böylece 36 yıl Çüngüş Rüşdiye Mektebi'nde muallim-i sâni olarak hizmet eden ve yetmiş yaşını aşkın olan Mustafa Raşid Efendi muallim-i evvel olmayı hak kazanmıştır. Nitekim Maarif Nezareti tarafından Diyarbakır'a gönderilen 17 Aralık 1907 tarihli yazıda, vilayet dâhilinde bir yer açıldığı ve Darulmuallimîn mezunlarından talep bulunmadığı takdirde Mustafa Raşid Efendi'nin tayin edilmesi Diyarbakır Vilayeti'ne bildirilmiştir (BOA, MF. MKT, 1029/77, s. 3.). Diyarbakır Maarif Müdürlüğü'nün 19 Aralık 1908 tarihli yazısında Çüngüş Rüşdiye Mektebi muallim vekili olup asaleten memuriyeti icra buyrulan Hacı Mustafa Raşid Efendi'nin Eylül ayının yedinci günü işe başladığı bildirilmiştir (BOA, MF. MKT, 1108/21.). Bu bilgidен hareketle Mustafa Raşid Efendi'nin imtihanda başarılı olmasına rağmen yaklaşık dokuz ay sonra ancak Çüngüş Rüşdiye Mektebi'nde görevine başlayabildiği anlaşılmaktadır. Bu arada Muallim-i Evvel Ali Efendi'nin görevden ayrılması hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Mustafa Raşid Efendi'nin Emekliye Sevk Edilmesi

Mustafa Raşid Efendi, 1908 yılı Eylül ayında muallim-i evvel olarak göreve başladıktan kısa bir süre sonra görevden alınması gündeme gelmiştir. Uzun süre Darulmuallimîn mezunu olmadığı için adeta sürekli kendisini diken üstünde hissetmişti. Birçok defa ısrarlı tutumu ve Çüngüş ahalisi ve Diyarbakır valilerinin desteği ile görevinin başında kalabilmişti. Bu defa şikâyet konusu yaşlılığı ve modern eğitim yöntemine uyum sağlayamaması yönündeki iddialardır. Nitekim Diyarbakır Maarif Müdürlüğü'nün 2 Nisan 1909 tarihli tahriratında Çüngüş Rüşdiye Mektebi muallimi Mustafa Raşid Efendi'nin yaşlılığı nedeniyle artık kendisinden istifade edilemeyeceğinin anlaşıldığından emekliliğinin istendiği belirtilmiştir (BOA, MF. İBT, 244/110.). Buna rağmen Mustafa Raşid Efendi'nin emekliliğe yanaşmadığı anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Diyarbakır Maarif Müdürlüğü'nün Maarif Nezareti'ne gönderdiği 2 Haziran 1909 tarihli yazısında Mustafa Efendi'nin emekli olması veya azledilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu yazıda, Mustafa Raşid Efendi gibi kişilerin “*ulûm-i diniye ve Arabiye'den*” başka bir şey bilmedikleri belirtilerek Darulmuallimîn mezunu olmayan kişilerin yetersizlikleri dile getirilmiştir. Bu nedenle Mustafa Raşid Efendi'nin yerine “*evlâd-ı vatanın tenvir-i ezhanına hâdim ve fûnûn-ı cedideye vakıf muallimlere ihtiyaç vardır*” denilerek çok yönlü ve donanımlı kişinin istihdam edilmesi gerektiği ifade edilmiştir (BOA, MF. İBT, 245/10.).

Diyarbakır Maarif Müdürlüğü'nün 14 Eylül 1909 tarihli yazısında, Mustafa Raşid Efendi'nin azledilerek yerine münasip birisinin atanması yinelenmiştir. Maarif Nezareti'ne gönderilen bu yazıda, Mustafa Raşid Efendi'nin yaşlandığı ve artık kendisinden istifade edilemeyecek bir hale geldiği ifade edilmiştir. Mustafa Efendi'nin her ne kadar emekliliğe sevk edilmiş ise de onun buna yanaşmadığı, dolayısı ile azledilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Seksen yaşında olduğu belirtilen Mustafa Raşid Efendi'nin Fransızca bilmek ve okumayı “*günah*” sayacak derecede “*mutaassıp*” olduğu iddia edilmiştir. Hesap ve hendese (geometri) gibi fûnûn-ı riyażiyede (matematik) kesinlikle bir vukufiyeti olmadığı ileri sürülmüştür. Oysa imtihan cetvellerinde Mustafa Efendi'nin Fransızca, hesap ve hendese derslerini de okuttuğu dile getirilmiştir.

Telgrafın devamında, yapılan denetimlerde birtakım suiistimallerin de varlığından bahsedilmiştir. Üçüncü sınıfta olması gereken bir talebenin yapılan yanlışlık nedeniyle ikinci sınıfa tekrar okumak zorunda kaldığı, şahadetname (diploma) verilmesi şartlarını taşımayan bir kişiye

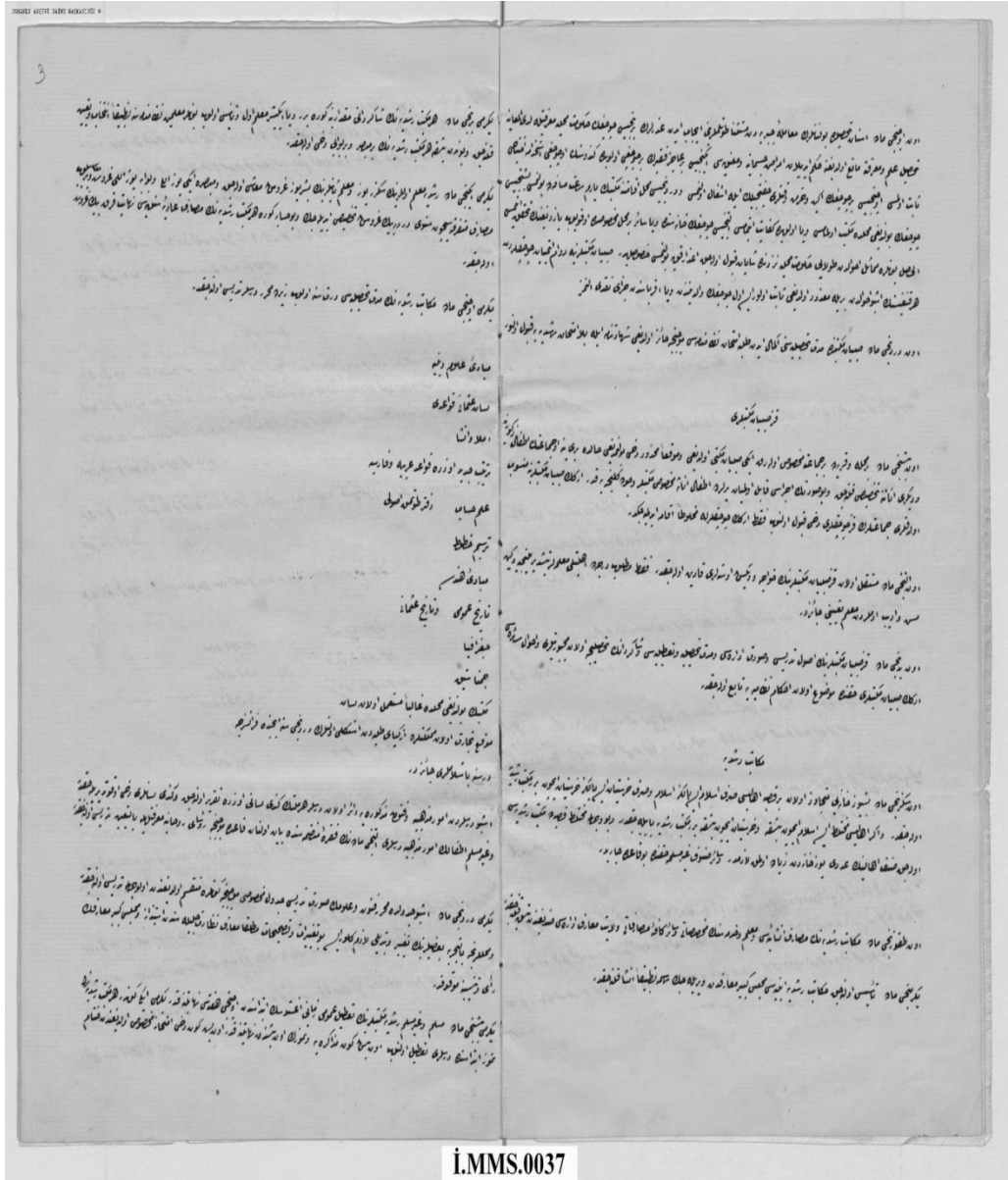
şahadetname verildiği gibi akla mantığa sığmayan uygulamaların varlığına değinilmiştir. Bu aşamada emekli olmayan ve faydalı da olamayan Mustafa Raşid Efendi'nin azledilmesi veya emekli edilmesi gerektiği yinelenmiştir. Bunun yerine ise “*evlad-ı vatanın*” ihyası için Darulmuallimîn-i Rüşdiye mezunlarından bir kişinin atanması istenmiştir (BOA, MF. İBT, 245/63.). Nitekim 30 Eylül 1909 tarihli bir yazıda, Mustafa Efendi'nin emeklilik işlemlerinin tamamlandığı belirtilerek artık azledilmesine gerek kalmadığı Diyarbakır Maarif Müdürlüğü'ne iletilmiştir (BOA, MF. İBT, 245/57; BOA, MF. MKT, 1142/45, s. 6.). Ancak Maarif Nezareti'nin 14 Kasım 1909 tarihli yazısında; Mustafa Raşid Efendi'nin yaşlılığı nedeni ile emekliye ayrıldığı bildirilmekle birlikte, boşalan görev için tayin edilecek yeni muallimin gelip görevine başlamasına kadar Mustafa Raşid Efendi'nin vekâleten görevini sürdürmesinin uygun olduğu belirtilmiştir (BOA, MF. MKT, 1144/21).

Çüngüş Rüşdiye Mektebi ilk olarak açıldığında bina bakımından yetersiz ve sağlıksızdı. Bu nedenle, 1911 yılında mektep için yeni bir binaya ihtiyaç duyuldu. 30 Haziran 1911 tarihli Diyarbakır Gazetesi'nin verdiği habere göre Çüngüş eşrafından Güllü Bey, Ali Ağa ve sair arkadaşlarının taahhüt ettikleri senetlerle kasaba merkezinde alt katı bodrum, ortası ibtidâi ve üstü rüşdiye olmak üzere üç katlı bir mektep binasının temeli atılmıştır. Temeli atılan mektep binasının kısa süre içerisinde tamamlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim aynı gazetenin 30 Kasım 1911 tarihli sayısındaki haberden bunu takip etmek mümkündür. Bu habere göre sözü edilen mektep binasının yapımında emeği geçen insanlar, meşrutiyetin kıymetini bilmeleri açısından ve meydana getirdikleri eserlerle sair nahiyelere örnek olmuş, bu nedenle de vilayetçe takdire layık görülmüşlerdir (Yıldız, 2014: 147). Diyarbakır Vilayet Salnamesi, Devlet Salnamesi ve Maarif Salnamesi kayıtları dikkate alındığında 1872-1903 yılları arasında Çüngüş Rüşdiye Mektebi'nin öğrenci sayısının 22 ile 35 arasında değiştiğini tespit etmek mümkündür (Yıldız, 2014: 148).

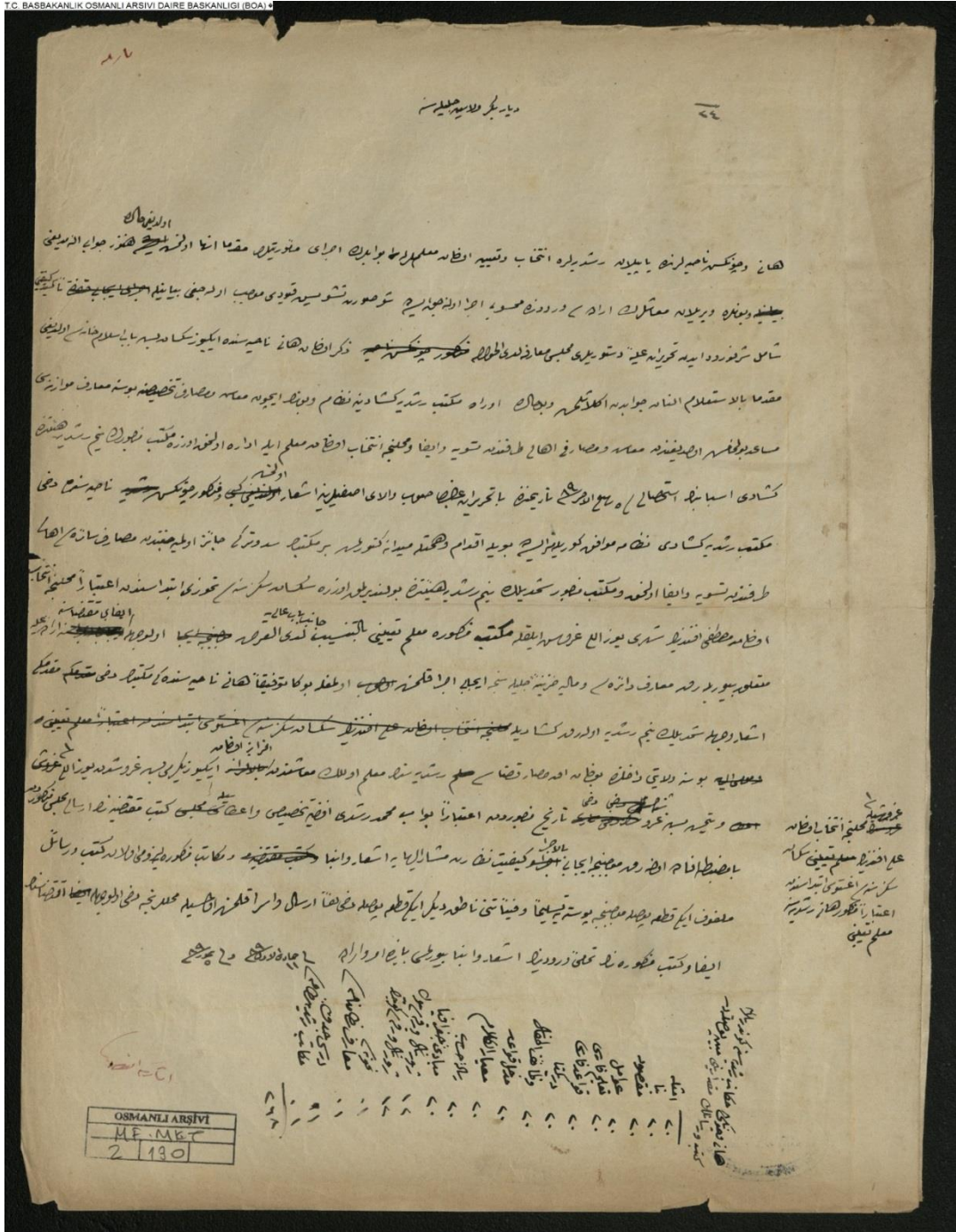
SONUÇ

Toplumların yükselmesinde ve geri kalmasında en önemli etmenlerden birisi eğitimidir. Takip edilen eğitim, çağın icabına ayak uydurabildiği ve toplumun beklentilerini karşılayabildiği ölçüde bu görevini yerine getirebilmiş olur. XIX. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı Devleti'nin geleneksel eğitim kurumları sıbyan mektepleri ve medreselerdi. Bu kadim ve köklü eğitim kurumları, eğitim programları, işleyişi ve fonksiyonu açısından çağın gerisinde kalmıştı. Bu durum gören Osmanlı devlet adamları esaslı düzenlemeler yaparak ibtidâi, rüşdiye ve idadi gibi yeni eğitim kurumları açmışlardır. Bu kapsamda Çüngüş Rüşdiye Mektebi 1871 yılında kurulmuştur. Halkın büyük bir isteği ve desteği üzerine kurulan mektebin açıldıktan kısa bir süre sonra kapatılması gündeme gelmiştir. Maarif Nezareti'nin usul ve esaslarına göre bir yerde Rüşdiye Mektebi açılabilmesi için oradaki Müslüman hane sayısının 500 olması gerekmekte idi. Oysa bu dönemde Çüngüş'te 231 Müslüman hane bulunmakta idi. Bu durumda ahalinin mağdur olmasını önlemek için ara bir formül bulunmuş ve Çüngüş Rüşdiye Mektebi “nîm-Rüşdiye” kapsamına alınmıştır. Çüngüş Rüşdiye Mektebi bir muallim-i sâni ve bir bevvab tarafından idare edilmiştir. Hacı Mustafa Raşid Efendi, 1871 yılından, birkaç kısa süreli ayrılma dışında, 1909 yılına kadar görev yapmıştır. Bu nedenle Çüngüş Rüşdiye Mektebi'nin tarihi bir bakıma Mustafa Raşid Efendi'nin hayat hikâyesidir. Mustafa Raşid Efendi, Darulmuallimîn (Öğretmen Okulu) mezunu olmadığı için muallim-i sâni olarak görev almıştır. Bu nedenle 1897 yılında daha sonra da 1906 yılında görevden alınarak yerine Darulmuallimîn mezunu atanmak istenmiştir. 1897 yılında Mustafa Raşid Efendi ile Çüngüş ahalisinin yoğun talebi yetkililer tarafından dikkate alınmış ve muallim-i evvel tayini ertelenmiştir. Ancak 1907 yılında Çüngüş Rüşdiye Mektebi'ne Darulmuallimîn mezunu Ali Efendi atanmıştır. Bu dönemde gerek Mustafa Raşid Efendi'nin gerekse de Çüngüş ahalisinin ısrarlı talebi kabul görmemiş ve Ali Efendi görevinin başında

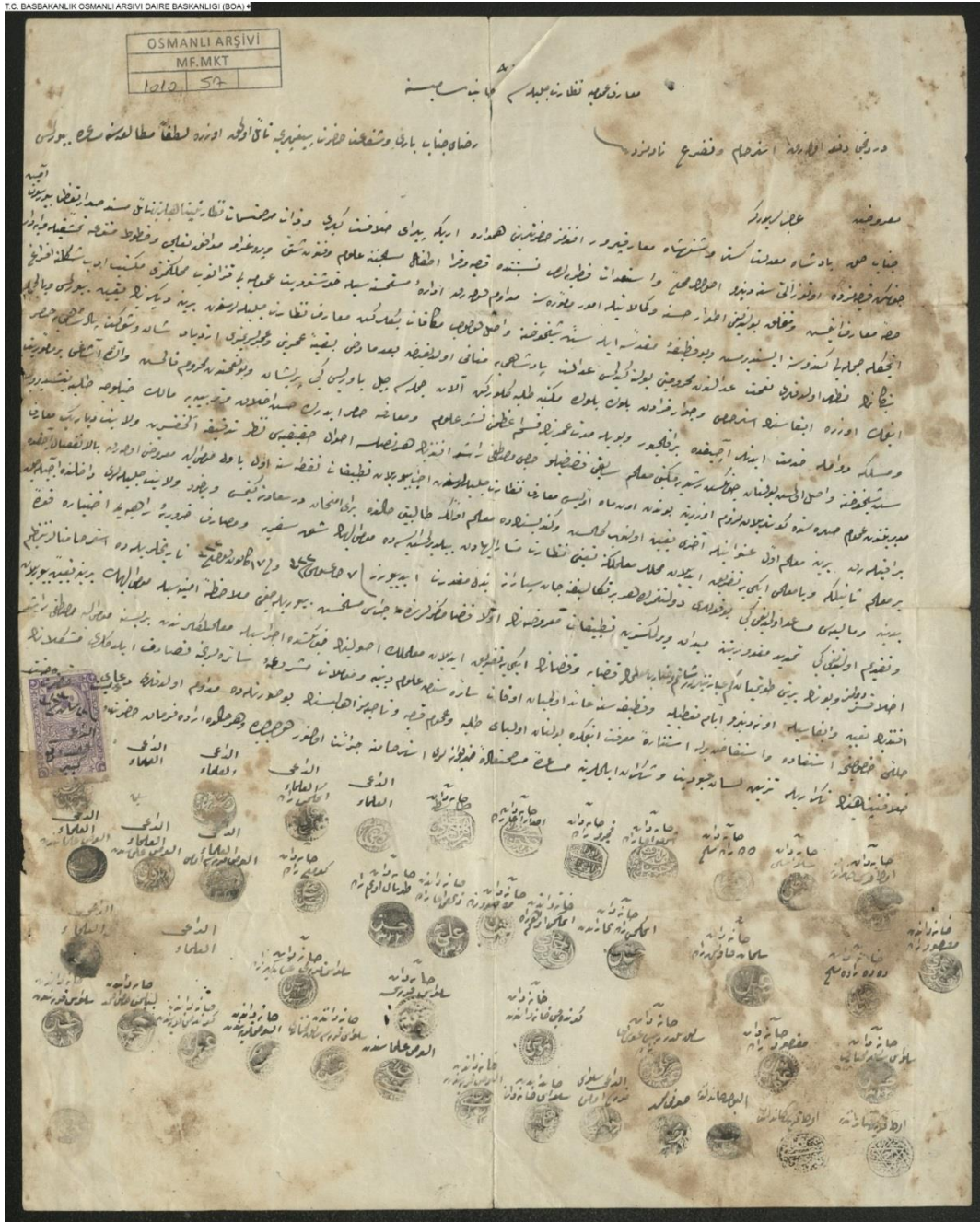
kalmıştır. Ancak bu talepler üzerine Mustafa Raşid Efendi'ye, yaşı ve yolun uzaklığı nedeniyle, bir jest yapılarak normal koşullarda İstanbul'da yapılması gereken imtihan Diyarbakır'da yapılmıştır. Muallim-i Evvel statüsü ile denk kabul edilecek bu imtihanda Mustafa Raşid Efendi başarılı olmuştur. Bunun üzerine Mustafa Raşid Efendi 1908 yılı Eylül ayında Çüngüş Rüşdiye Mektebi'ne muallim-i evvel statüsünde göreve atanmıştır. Ancak Mustafa Raşid Efendi yaşlılığı ve yeni eğitim sitemine ayak uyduramadığı iddiası ile altı ay sonra istifaya zorlanmıştır. II. Meşrutiyet döneminde Rüşdiye Mektebi binası yeniden yapılmış ve eğitim öğretim devam etmiştir.

(Rüşdiye Mekteplerinin esasları ile ilgili kısım)

(Çüngüş'te İslam hanelerının iki yüz elliden az olması sebebiyle rüşdiye mektebi olamayacağından bunların nim-rüşdiye kabul edilmesi ve Çüngüş'e de Mustafa Efendi'nin muallim olarak tayiniyle Çüngüş Rüşdiye Mektebine gönderilen kitaplar)

(Mustafa Raşid Efendi'nin görevinin başında kalması yönünde Çüngüş ahali tarafından Maarif Nezaretine gönderilen arzuhal)

KAYNAKÇA

- Osmanlı Arşiv Belgeleri
BOA, İ.MMS, 37/1541.
BOA, MF. İBT, 129/26.
BOA, MF. İBT, 244/110
BOA, MF. İBT, 245/10
BOA, MF. İBT, 245/57
BOA, MF. İBT, 245/63
BOA, MF. İBT, 3/45.
BOA, MF. MKT, 1/28.
BOA, MF. MKT, 1009/12
BOA, MF. MKT, 101/76
BOA, MF. MKT, 1010/57
BOA, MF. MKT, 1029/77
BOA, MF. MKT, 1071/50
BOA, MF. MKT, 1108/21
BOA, MF. MKT, 1142/45
BOA, MF. MKT, 1144/21
BOA, MF. MKT, 2/130
BOA, MF. MKT, 2/75.
BOA, MF. MKT, 21/118.
BOA, MF. MKT, 22/123.
BOA, MF. MKT, 262/36
BOA, MF. MKT, 29/81.
BOA, MF. MKT, 319/59
BOA, MF. MKT, 368/24
BOA, MF. MKT, 531/34
BOA, MF. MKT, 637/24
BOA, MF. MKT, 789/5
BOA, MF. MKT, 892/16
BOA, MF. MKT, 931/60
BOA, MF. MKT, 968/21
BOA, MVL, 595/38.

Araştırma Eserler, Makale ve Ansiklopedi Maddeleri

Altınova, A. (2010). *Osmanlı Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Baltacı, Cahit, “*Mektep*”, DİA, İstanbul, 2004, Cilt: XXIX, s. 6-7.

Diyarbakır Salnameleri (1286-1323), Yayına Hazırlayan: Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1999, Cilt: II, III, V.

İhsanoğlu, E. (1998). “*Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları*”, Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, (Ed. E. İhsanoğlu), İslam Tarihi, Ankara: Sanat ve Kültür Araştırma Merkez, Cilt: II, s. 223-359.

İpşirli, M. “*Medrese*”, DİA, Ankara, 2003, c. XXVIII, s. 327-333.

İstek, G. (2020). *Avusturya ve Osmanlı Eğitim Sistemi Mukayesesi (1774-1824)*, İstanbul: Beyan Yayınları

Kodaman, B. (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Öztürk, M.- Yılmazçelik, İ. “*Arifi Paşa'nın Seyahatnamesi Diyarbekir Seyahati*”, Belgeler, Türk Tarih Kurumu, Cilt: 18, Sayı: 22, Yıl: 1997, s. 91-109.

Yıldız, H. (2014). *Diyarbekir Vilayetinde Eğitim*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.